

УДК 230.1+232+11

Ірина Гаюк

**Дохристиянський релігійний контекст
християнської символіки
(на прикладі барельєфу “Втеча Святої Родини до Єгипту”
з Львівського музею історії релігій)**

Розглядаються деякі аспекти християнської символіки, пов’язані з появою на барельєфі “Втеча святої Родини до Єгипту” двостатевої постаті з ріжками, що тримає в руках рибу і тризуб. Аналіз символіки андрогіна, риби, тризуба та деяких інших елементів християнської іконографії дозволяє стверджувати, що християнському мистецтву, на відміну від віровчення, вдалося увібрати в себе і зберегти символіку, яка не лише репрезентувала релігійний зв’язок з Традицією, але й давала змогу отримати доступ до Трансцендентного. Символічне мислення нерозривно пов’язане з життям, а символ розкриває найглибші аспекти реальності, які не піддаються іншим засобам пізнання. Образи, символи, міфи не є випадковими породженнями психіки; вони відповідають фундаментальній потребі та виконують свою функцію – проявляти найсокровенніші форми буття. Образні ряди найбільш репрезентативного різновиду християнства (т.зв. традиційних конфесій), попри всі канони і приписи, є яскравою наочною ілюстрацією глибинного зв’язку з міфопоетичною символікою не лише дохристиянських, а й допатріархальних часів, насамперед з культом Великої Богині.

Ключові слова: андрогін, бик, Велика Богиня, культурний герой, осел, першопредок, риба, роги, символ, тризуб

Iryna Hayuk

The pre-Christian religious context of Christian symbolics (for example, a bas-relief “The Escape of the Holy Family to Egypt” from the Lviv Museum of Religion History)

Some aspects of the Christian symbolics connected with the appearance on the bas-relief “The Escape of the Holy Family to Egypt” of an androgynous figure with horns, which holds in its hands fish and trident. The analysis of the symbolics of androgynus, fish, trident and some other elements of Christian iconography suggests that Christian art, unlike the doctrine, succeeded in absorbing and retaining

symbols that not only represented a religious connection with the Tradition, but also allowed access to the Transcendental sphere. Symbolic way of thinking is inseparably linked with life, and symbol reveals the deepest aspects of reality that are not subject to other means of cognition. Images, symbols, myths are not accidental product of the mind; they correspond to the fundamental need and fulfill their function – to show the most intimate forms of existence. Figurative series of the most representative type of Christianity (the so-called traditional denominations), despite all the canons and regulations, are a vivid illustration of the deep connection with the mythical and poetic symbolism of not only pre-Christian, but also pre-patriarchal times, first of all, with the cult of the Great Goddess.

Keywords: androgynus, bull, Great Goddess, cultural hero, donkey, primordial, fish, horns, symbol, trident

Визначний сучасний мислитель С. Аверинцев писав, що наявність смислу у символі означає наявність сенсу й у житті: “Сама структура символу скерована на те, щоби занурити кожне часткове явище в стихію “першопочатків” буття і передати через це явище цілісний образ світу” ...” [1, с. 15]. Ортодоксальні Церкви, радикально відмежувались від Традиції, відкинули разом з нею і містичні традиції первісного християнства Сходу та Півдня, які не відповідали соборному державному віровченню. Симбіоз державного Логосу Риму та організованого єпископального християнства призвів до втрати європейською цивілізацією шляхів отримання власного містичного досвіду, сформованого на традиціях первісного (дособорного) християнства і дохристиянських віруваннях європейських народів, оскільки силове насадження християнства через державні інституції призвело до знищення майже всіх дохристиянських містичних традицій Європи і обірвало ланцюг спадковості, без якого Традиція гине. “Проїшовши свій шлях історичного розвитку, європеєць настільки відірвався від своїх коренів, що його розум в кінці кінців розколовся на віру та знання...” [2, с. 229]. Однак повністю викоринити містичний досвід неможливо – без нього релігія стає нежиттєспроможною. І саме християнському мистецтву, на відміну від віровчення, вдалося увібрати в себе

і зберегти символіку, яка не лише репрезентувала релігійний зв'язок з Традицією, але й давала змогу отримати доступ до Трансцендентного.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що вона розкриває зв'язок християнства з архаїчними релігійними традиціями і, в кінцевому результаті – з культом Великої Богині. Розуміння цього надає можливість подивитися на загальну історію християнства та специфіку його становлення як на історію цілеспрямованого викорінення знань, традицій та практичного досвіду проходження людиною шляху до Бога для отримання “на виході” сучасної людини-споживача і, відповідно, всього комплексу найгостріших проблем сучасної цивілізації. Вплив християнства на формування сучасної “масової людини-споживача” відзначали видатні філософи кінця ХІХ–ХХІ ст., зокрема М. Бердяєв, Г. Маркузе, Ф. Ніцше, Х. Ортега-і-Гассет, Ф. Шопенгауер, К. Юнг та інші. Щодо питань стосовно християнської символіки, то слід відзначити праці С. С. Аверинцева (Софія-Логос), А. С. Уварова (Древнехристианская символика), Л. Успенського (Богословие иконы Православной Церкви), архимандрита Христофора (Древнехристианская иконография как выражение древнецерковного мирозерцания). Осібно від вище перелічених праць стоїть спадщина Мірча Еліаде (Священное и мирское, Образы и символы) і Рене Генона (зокрема збірка “Символы священной науки”). На відміну від С. Аверинцева, Л. Успенського, архим. Христофора та інших, які розглядають християнську символіку виключно в широкому християнському (в тому числі – й містичному) контексті, і Р. Генон, і М. Еліаде розглядають всі символи в контексті Традиції, а значить, дохристиянських релігій.

Метою запропонованої розвідки є аналітичний опис символіки барельєфа “Втеча Святої Родини до Єгипту” з експозиції Львівського музею історії релігії для розкриття зв'язку християнства через систему його символів з архаїчними релігійними традиціями, зокрема з культом Великої Богині.

Символічне мислення нерозривно пов'язане з життям. На думку М. Еліаде, воно приходить перед мовою та дискурсивним (опертим на логічне судженням) розумом. Символ розкриває певні – найглибші – аспекти реальності, які не піддаються іншим засобам пізнання. Образи, символи, міфи не є випадковими породженнями психіки; вони відповідають фундаментальній потребі і виконують свою функцію – проявляти найсокровенніші форми буття [3, с. 129].

Дискурс християнської ортодоксії був прискіпливо відібраний та ретельно відшліфований прийнятим за державну ідеологію (і з активною участю влади) римо-візантійським соборним християнством. Віросповідання, як писав К. Юнг, це завжди компроміс із державою. Тому саме вони формують державні Церкви та інші суспільні інститути: “віровчення не завжди є релігійним явищем, значно частіше це явище соціальне, і як таке воно не може надати індивіду жодної надійної основи. Щоби мати надійну основу, індивід має розраховувати виключно на свій зв'язок із силою, яка не належить цьому світові” [4, с. 8]. Однак держава зацікавлена в інституційному оформленні релігії, оскільки без організації вона не може керувати “людиною релігійною”. Не випадково Церква починає виробляти канони, догмати, тобто кодифіковані норми, які дозволяють контролювати і скеровувати у потрібному напрямку життя людей, на вимогу імператора Константина. І коли Церква формується під тотальним протекторатом Держави, вона охоче використовує державні силові важелі та засоби для силового забезпечення одностайності богословської думки та тотального дотримання канонів: “Держава, як і Церква, вимагає ентузіазму, самопожертви та любові, і якщо релігія вимагає або передбачає “страх перед Богом”, то диктаторська Держава докладатиме всіх зусиль для того, щоби забезпечити відповідну кількість страху” [4, с. 9, 11].

Однак без містичного ядра і, відповідно, без діючих каналів зв'язку з трансфізичною реальністю Церква перестає бути життєздатною. І саме християнська символіка, яка, на відміну від

Іл. 1. Барельєф “Втеча Святої Родини до Єгипту”.
Дерево, різьба. Львівський музей історії релігій,
Інв. № ЛьвМА-299, Ск.-168

віровчення, не була піддана такій жорсткій й тотальній регламентації, стала одним із найбільш дієвих каналів доступу до іншої – глибинної реальності. Те, що в образних рядах ортодоксального християнства прочитується зв’язок з Традицією і найдавнішими архаїчними віруваннями, засвідчує, зокрема, барельєф “Втеча Святої родини до Єгипту”, який знаходиться в експозиції “Ранне християнство” Львівського музею історії релігії (іл. 1).

Експонат датується ХІХ ст. (?). До музею він надійшов у 1974 р. із Львівського історичного музею, а туди потрапив із церкви св. Михаїла у Львові. Барельєф цікавий, насамперед, не традиційним сюжетом або якоюсь особливою технікою виконання. Викликає зацікавлення і привертає увагу чоловіча фігура з яскравими ознаками жіночої статі, з помітно окресленими невеликими рогами,

яка тримає в одній руці рибу, в другій – тризуб. Ця постать стоїть на фрагменті храмової стіни (?) і ніби зустрічає Марію з Ісусом та Йосифом.

Передусім постають цілком природні питання: який стосунок має андрогін до Христа, Діви Марії та християнства взагалі, чому на голові цієї двостатевої істоти ріжки, чому в руці вона (він) тримає тризуб і, зрештою, яким чином ці атрибути і ця символіка пов'язані з християнством?

У міфологіях багатьох народів світу Андрогіни – двостатеві істоти, які є першопредками. Згідно з давнім, можливо, орфічним міфом, який відтворено у “Пирі” Платона, предками людей були істоти, що мали по два обличчя, по чотири руки і ноги, які належали до однієї з трьох статей – чоловічої, жіночої та андрогінів. Андрогінів Зевс покарав за їхню гордість та пиху, а ще точніше – за зазіхання на владу олімпійців: він розрізав їх навпіл, так що і дотепер ці половинки шукають одна другу. Функція першопредків споріднює андрогінів з близнюками та культурними героями. У міфах багатьох народів світу близнюки – першопредки або культурні герої – найчастіше бувають братом і сестрою чи андрогінами. Зазвичай вони виступають уособленням або просто двох різних начал, або двох антагоністичних начал – доброго та злого. Найчастіше близнюки – це діти бога. Також у багатьох народів можна зустріти уявлення щодо неприродності самого явища існування близнюків: їх разом із матір'ю вважали істотами, яких торкнулася надприродня божественна сила і вони стали її носіями [5, с. 175].

Майже у всіх народів світу культурний герой з ознаками першопредка і деміурга має брата-близнюка – трікстера. А якщо він – одинак, то йому приписуються різні витівки, причому деякі з них є пародійним перевертанням його ж власних діянь [6, с. 26]. Ця пара є центральним образом не лише всієї архаїчної міфології, але, якщо уважніше придивитися, й усіх пізніших форм релігій, в тому числі – ортодоксального християнства, хоча у неявному, прихованому вигляді.

Існує ще одна важлива риса культурного героя, яку відзначали всі дослідники – це його подвійна природа: з одного боку – він є дитиною земної жінки і бога, тому він вищий за людину, однак ще не бог; з іншої сторони – він є носієм або ж уособленням двох протилежних начал. Окрім цього, він виконує ще одну важливу функцію – медіатора, тобто посередника між богами та людьми.

Який стосунок має андрогін до Христа? У посланнях ап. Павла читаємо, що Христос – це другий Адам, але без гріха: “перший Адам став душею живою”, а останній Адам є дух животворний. Перша людина – із землі, земна, друга людина – Господь з неба... І як ми носили образ земної, так і носитимемо й образ небесної” (1. Кор. 15:45-49). Цікаво, що цей фрагмент починається словами “так і написано”. Постає питання: де і ким написано? Павло не говорить про це нічого, однак пригадується містична традиція іудаїзму, згідно з якою першим був створений Адам Кадмон, в якому поєдналися чоловіче і жіноче начала. Згідно з Філоном Олександрійським, Адам Кадмон – це небесна людина без розподілу на чоловічу або жіночу стать, “ідеальна парадигма земної людини”, яка, власне, і була створена за його подобою. Цікаво, що у кабалістичній традиції 13–14 ст. Адама Кадмона стали трактувати, як “онтологічно необхідну з’єднувальну ланку між абсолютно без’якісною та невизначеною безкрайністю Бога та Його Самовизначенням через визначені Ним же форми” [1, с. 26]. Згодом Адам Кадмон був включений у масонську символіку: з ним співвіднесли шестикутну зірку – щит Давида як символ взаємопроникнення “горішньої та долішньої” людини.

Антропос-гермафродит тримає в руках рибу та тризуб. Символіка риби здавна пов’язана з християнством і, на перший погляд, особливих пояснень не вимагає, однак добре відоме співвідношення грецького слова “іхтіос” з першими буквами словосполучення “Ісус Христос Син Божий Спаситель” є лише поверхневим шаром символу риби. Мотив риби або дракона має особливе сакральне значення й в багатьох інших релігійних тра-

диціях. Насамперед, з рибою тісно пов'язана тема вмираючого і воскресаючого бога, наприклад, міфи про Іштар, про Озіріса та Ізиду. Водночас у багатьох релігійних традиціях (в тому числі в іудаїстській) риба виступає своєрідним символом нижнього світу, царства мертвих (Товія перемагає демона Асмодея за допомогою риби, історія біблійного Іони тощо). Для того, щоби воскреснути для нового життя, треба перейти царство мертвих. Христос для того, щоби воскреснути, повинен був померти. Згадки про сходження Христа у пекло є і в Новому Завіті: у ап. Павла читаємо “а те, що “піднявся був”, що то, як не те, що перше й зійшов був до найнижчих (преісподніх) місць землі?” (Еф.4: 9). Докладно ж ця подія описується в апокрифічних євангеліях. Відомо, що у ранньохристиянській літературі Христа називають “рибою”, а християн – “рибалками”. Рибалками були Андрій і Петро, яких Христос обіцяв зробити “ловцями людей” (Мт.4: 19).

Окрім цього, в тих космогонічних міфах, згідно з якими Світовий океан оточує всю землю, риба виступає їздовою твариною солярного божества, а в релігійних традиціях народів, де існують перекази про потоп, риба є спасителем життя і пов'язана з першопредком або культурним героєм. В деяких країнах, зокрема Китаї, Індії, Єгипті та інших, риба символізує нове народження, тому її зображення часто використовують у поховальних ритуалах [6, с. 392–393]. Водночас з рибою пов'язаний значно архаїчніший символічний пласт: риба – це вода, а вода у міфологіях різних народів пов'язана, насамперед, з актом творіння Космосу з первісних вод, відлуння чого збереглося і в Біблії: спочатку “Земля була пуста..., пільма була над безоднею, і Дух Божий парив над водами..”, потім Бог створив світло і відокремив його від темряви, на другий день відокремив води від вод і створив небосхил, а на третій день створив землю та моря (Кн. Буття, 1-3). А первісні води, Безодня, пільма в різних, особливо в архаїчних, традиціях пов'язані з культом Великої Богині-Матері. Тіамат – чи не найархаїчніший персонаж шумеро-аккадської міфології – уособлювала або і сама

була Первісним Хаосом та, водночас, водною стихією (одне із значень імені Тіамат – море, від аккадського “тамту” (tāmtu) – море, первісна форма якого “тіамтум” (ti’amtum); водночас ім’я поєднує два шумерських слова: “ті” (ti) – життя і “ама” (ama) – мати, що нагадує індоевропейське слово “tēta” – мати). Тіамат зображали у вигляді дракона. В міфології ніасців (Західна Індонезія) богиня Сільове Нацарата – Творець світу, мала амбіваленту природу, зображалася у вигляді янусоподібного двостатевого ідола [6, с. 434]. Деміурги різних папуаських племен також були жіночої статі: стара Собра у маріанданім, стара Уа-огрере у киваї; Іугумішанта у форе та інших сусідніх племен вийшла із землі та є її уособленням. Тобто, поширені в папуасів образи великих матерів, “перших жінок” – богинь також є божествами подвійної природи, до прикладу, Угатаме, яка одночасно і чоловік, і жінка (сонце та місяць) [6, с. 284]. Давньоєгипетська богиня Нейт, яку називали “Велика Нейт – мати богів Амаунтет, яка народила Рат-тауї, велику Іхет, яка народила сонце... , батько батьків и мати матерів”, поєднувала у собі і чоловіче і жіноче начала. Нейт також мала епітет “та, що відкриває шляхи” [6, с. 209].

На відміну від символу риби, тризуб, на перший погляд, ніяк не пов’язаний із християнством. Але так здається лише на перший погляд. Тришула, або тризуб є одним з найважливіших різновидів символічної зброї. З однієї сторони, він уособлює Світове Древо: середина – центральна вісь Світу, його серединна точка – закінчення осі, а дві бокові гілки – лівий і правий потоки Буття. Центр, середина – це місце, де сходяться протилежності, де знімаються всі протиріччя. Тризуб – це символ руху, але не будь-якого, а обертального, тобто, такого, що відбувається навколо центру або нерухомої осі. І це найголовніше: нерухома Вісь або Центр є Першопричиною і основою Руху, а оскільки рух уособлює життя, тож і тризуб стає символом життя, точніше – “життєдайності Принципу в його відношенні щодо космічного порядку” [7, с. 88]. Хаос – Принцип (Першопочаток) випускає у світ космічний порядок – Логос. У

всіх Євангеліях, а найбільше – у посланнях ап. Павла, проходить лейтмотив Христа як уособлення життя вічного. Це лише один аспект символіки тризуба.

Інший символічний пласт тризуба пов'язаний із часом, і цей аспект також безпосередньо стосується Христа. Згідно з християнським віровченням, Христос – це Логос, Слово, що існувало до початку всього; Христос – це Боголюдина, Христос – це альфа і омега, початок і кінець всього (Апокаліпсис 1:8, 10). Тобто, можна сказати, що Христос – це Владика часу.

В індуїстській традиції одним із основних атрибутів Шиви є тризуб-трішула, який також співвідносять з потрійним часом – трикалою (тобто, трьома модальностями часу – минулим, сьогоднішнім і майбутнім). Тут доречно згадати, що, наприклад, відомий вчений і містик Рене Генон небезпідставно провів аналогію між Янусом та Христом. На віньєтці, що прикрашає сторінку рукописної церковної книги 15 ст. (т.зв. Люшонська емблема), Ісуса Христа зображено у вигляді дволикого Януса в короні та з ключем, яким він, як і Янус, відкриває та закриває епохи. Найчастіше два обличчя Януса інтерпретують як образи минулого і майбутнього. Однак у випадку з Люшонською емблемою добре видно, що тут Христа зображено у вигляді Януса-андрогіна або Януса-Яни. А Янус-Яна є також уособленням Lunus-Luna, і тоді його голову звичайно прикрашає молодий місяць або його ріжки [8, с. 145]. На Люшонській емблемі Христос тримає в руках скіпетр і ключі. Скіпетр у формі тризуба також є емблемою царської влади, тоді як ключ – влади жрецтва, священства. Згідно з Геноном, наявність 2-х ключів є найпоширенішою емблемою Януса, одне зі значень якої – подвійна влада царя і жреця, що походить з одного джерела (Принципу) [8, с. 144–146]. Очевидно, зовсім не випадково в канонічних євангеліях з'являється сюжет про поклоніння трьох царів, волхвів або магів, які принесли новонародженому Христу дари як цареві, жрецю і як Богу.

Христос говорив: “Я є шлях...” (Ін. 14:6). Німецький дослідник О. Хут зазначав, що ім’я Янус етимологічно пов’язане з поняттям “йти, переміщатися”. В латинській мові серед інших своїх похідних значень цей корінь утворює слово “шлях”, яке формою дуже наближене до імені Янус. В релігійних традиціях слово “шлях” звичайно пов’язане з прийняттям певного езотеричного вчення, традиції. Вступ на цю “дорогу до Бога” вимагав відповідної посвяти. А Янус був також богом ініціацій, посвяти в таїнства. Як бог ініціацій, Янус також тримає в руках срібний та золотий ключі: відповідно – від “великих” та “малих” містерій. Це означає, що він – Господь двох шляхів. У символах Ренесансу ці дві дороги називаються вратами Неба (вузький шлях “*via lata*”) і вратами пекла (широкий шлях “*via areta*”).

Інший ланцюг порівнянь висвітлює зв’язок Януса – Христа – Сонця, в якому особливо помітною стає подвійна природа, поєднання або уособлення однією істотою (божеством) двох протилежних начал, принципів, сил. І справа не лише у тому – це загальновідомий факт, – що день народження Христа був приурочений до дня народження сонячного бога Мітри. Йдеться про порівняння Христа з зимовим сонцем, що росте, на відміну від літнього сонця, що вмирає. Янус літній – врата людей, Янус зимовий – врата богів. Як Іоан Хреститель – літнє сонце, що вже йде на спад, а Ісус – зимове сонце, що росте. Таке трактування спирається на слова Іоана: “Йому треба рости, мені ж – умялятися” (Ін. 3, 30).

Поряд з тим всі сонячні божества мають подвійну природу. Наприклад, Мітра – це бог Сонця, або просто Сонце, і він же – бог-суддя людських душ у потойбічному світі [9, с. 37]. Окрім цього, на цілком слушну думку деяких дослідників, якщо у парах первісних іранської та ведичної традицій Мітра-Ахурамазда та Мітра-Варуна, Ахурамазда і Варуна відігравали, в основному, космологічну роль деміургів, то Мітра займався впорядкуванням “людського всесвіту” і виконував функцію посередника між верхом і низом, божественним та людським [6, с. 156].

Мітра також був пов'язаний з Зерваном – часом, що особливо помітно у його зображеннях. Зокрема, в римських скульптурах він зображався з головою лева та людським тілом, оповитим змієм, а в руках тримав або два ключі, або ключ і посох. Лев у міфологіях багатьох народів Азії та Африки є символом вищої божественної сили, влади та величчї, а також – символом сонця і вогню. У деяких давніх мовах Сходу те ж саме слово означало божественного героя або царя і лева. В стародавньому Єгипті лев був емблемою двох протилежних понять – Вчора і Сьогодні, отже, і в цьому образі простежується аналогія з часом. Разом з тим у багатьох міфах лев є втіленням злого й жорстокого духа, уособленням сил Хаосу.

Водночас і цей символічний зріз у найглибшому вимірі приводить нас до релігії Великої Богині. І у греків, і у римлян, і у скандинавів володаркою часу була та ж сама Велика Богиня в іпостасі трьох мойр (у греків), трьох парок (у римлян), трьох норн у германо-скандинавській міфології. Вс. Іванов, досліджуючи прадіонісієство, дійшов висновку, що “за трьома ликами Мойр ... таїлася Єдина. Три лики знаменують множинність прояву єдиної сутності. Дев'ять муз (вони ж, первісно, богині джерельних вод) – потенційна тріада... Дев'ять муз – суть тричі три Музи...; це одна з жіночих тріад, якими є Ори, Харіти, Ерінії, Менади та інші; а три Музи ніщо інше, як єдина Мнемосіна, їхня мати, володарка живих вод, що дарує пам'ять, тобто відроджує життя, дає безсмертя... Таким чином..., жінка була царицею над смертними та богами. Жіночий початок утверджувався монотеїстично” [10, с. 331]. Богиня Тіамат після того, як бог Мардук, перемігши її, розрубав богиню навпіл і з цих половин створив світ, хоча наочно і нібито перестала існувати у проявленому світі, однак раз на рік проявляла себе у містерії вічного повторення і оновлення часу [11, с. 58].

Аналогія Христа – Януса також напряму пов'язана зі сонцем, навіть двома сонцями: літнім – підземним, інфернальним та

зимовим – небесним. Амбівалентність Христа простежується у віровченні та багатьох обрядових елементах християнства. Христос має подвійну природу – Боголюдську. Він, як і всі першопредки-андрогіни, культурні герої є медіатором, посередником між Богом-Отцем і людьми. Але він же поєднує в собі два антагоністичні начала. Це помітно і в переказах щодо його вознесіння та сходження у пекло, у його сотеріологічній місії та, водночас, ролі Судді. Також простежуються паралелі між Христом і ангелом світла Люцифером. Люцифер – ранкова зірка, слов'янською мовою – Денниця. Однак у тому ж Апокаліпсисі Христос говорить про себе: “Я є ...зірка ясна й ранішня” (Апокаліпсис 22, 16). Згідно з християнською ортодоксією, людей у спокусу вводить диявол (Сатана, Люцифер). Проте у молитві “Отче наш” люди звертаються до Бога зі словами: “... і не введи нас у спокусу”. В даному контексті доречно також згадати, що 666 – це, як вважається, число Звіра (Диявола), але, згідно з Каббалою, 666 – це число імені Сонячного демона (духа).

Зіставлення Христа зі Сонцем ще більше підкреслює його подвійну небесно-інфернальну природу. В давньогрецькій традиції Геліос-Сонце сідає у Західному морі, яке одночасно є країною померлих. Згідно з реконструкцією доіндоєвропейської космологічної концепції А. Голана, сонце належало підземному світові. Він доводить, що імена Геліоса – Сонця, давньогерманської богині підземного світу Гели (Hela), Гельди (Helde) і тевтонське слово “hell” (пекло) походять з одного кореня, значення якого – вогонь, горіти [12, с. 47]. Аполлон – бог світла, а його підземна, хтонічна, темна іпостась – Піфон, Тіфон – змій, з яким він бореться.

Подвійна небесно-хтонічна природа чітко простежується й в образі змія. Це – представник підземного царства; він відіграє головну роль у майбутній загибелі світу, однак він же є силою, що тримає на собі землю (Єрмунганд у скандинавів, Шешу в Індії). Змій часто виступає емблемою царської влади (зокрема в Єгипті,

Індії, в інків) і, водночас, символізує мудрість, силу, землю і час. Навіть в християнській іконографії можна зустріти зображення змія, як символу Христа, наприклад, зображення “амфісбени” – двоголового змія, де одна голова уособлює Христа, а друга – Сатану [13, с. 159]. Амфісбена – символ життя і смерті, що створені однією силою – єдиною по суті, але подвійною у своєму прояві. Згідно з дослідженнями М. Гімбутас, доісторичні скульптурні зображення “увінчаної короною Богині-змії зустрічаються на Криті, в Егейському регіоні та на Балканах, починаючи від VII або VI тис. до н.е. Інколи її корона схожа на зміїне гніздо. На антропоморфних зображеннях неолітична Богиня-зімья постає у йогівській позі з змієподібними руками та ногами” [14, с. 260].

Постать на барельєфі має різки у формі рогів бика, які у сакральній символіці пов’язані з місяцем. Окрім цього, роги ототожнювалися зі зброєю або навіть вважалися нею і тому пов’язувалися з силою та могутністю завжди і всюди, тобто, вони є символом не лише царської, але й жрецької влади. Однак це вже пізніший змістовий пласт символу. Насамперед символіка рогів має тісний зв’язок із Великою Богинею. На мінойських печатках і на деяких артефактах бронзової та залізної доби Західної Європи зображено “Рогату Богиню, яка сидить” [14, с. 246]. Бики часто супроводжують Богиню-Мати на архаїчних розписах. “Деякі свідчення щодо символічної ролі бичачих голів можна почерпнути з настінних розписів Чатал-Хююка. На багатьох з них букранія або зображена прямо на тілі Богині там, де повинна бути матка, або розташована безпосередньо під зображенням Богині” [14, с. 269]. Аналогічні зображення присутні на деяких антропоморфних посудинах Стародавньої Європи, Анатолії та Близького Сходу, на яких там, де повинна знаходитися матка, зображена волів’яча голова. Про відомий зв’язок місяця з Великою Богинею тут говорити не будемо.

Цікавою складовою “офіційної” біографії Христа, відображених в іконографії, є поява в ключові моменти його життя поряд з

ним певних тварин. При його народженні по обидві сторони від нього стоять бик (тілець) і осел. На ослі Марія з Ісусом тікають до Єгипту – “чорної країни” (або “землі знань”), рятуючись від смерті; на ослі Христос в’їжджає до Єрусалиму – назустріч смерті і воскресінню. Осел, як священна тварина, відомий з найдавніший часів. В буддизмі осел – символ аскетизму, пониження, у давніх євреїв – символ миру і спасіння. У пророка Захарії священний цар з’явиться верхи на ослиці і на молодому ослі, щоби проголосити мир народам. Водночас є помітною й подвійність образу осла. Так, в Стародавньому Єгипті осел був однією з форм сонячного божества, причому сонця, яке росте, сходить; він же – тварина, що пов’язана з підступним Сетом, і він же ж б’ється з підземним змієм Апопом [13, с. 200]. У східних слов’ян осел був твариною, присвяченою Чорнобогу. Осел, особливо червоний, вважався однією з найнебезпечніших істот, яку мертвий міг зустріти у своїх посмертних блуканнях (в езотеричних традиціях така зустріч означала ініціаційне випробування). Наприклад, в Індії осел був ваханою (їздовою твариною) Мудеві – інфернального аспекта Шиви [13, с. 161]. А Шива – Творець, захисник, мав ваханою бика Нанді. Тому зовсім не випадково бик і осел стоять по обидві сторони новонародженого Христа, оскільки вони символізують сукупність сил добрих та злих, іншими словами, дуальність цього світу, а ще глибше – амбівалентну природу проявленого Христа; при розп’ятті (смерть – умова другого народження) ці ж самі сили вже уособлюють добрий та злий розбійники.

На барельєфі зображено канонічний сюжет втечі Марії з малим Ісусом до Єгипту, на дорозі до якого їх зустрічає андрогін. Чому саме до Єгипту? Єгипет віддавна називали Кемі, тобто “чорна земля”, а чорний колір у всіх давніх релігійних традиціях є кольором безсмертя, вищої мудрості, а також символом Хаосу – інакше кажучи, первісного, витокового стану непрявленості. Обличчя Януса на старовинних зображеннях, окрім Януса-Яни (бородатого

і безбородого), також часто зображали одне – білим, друге – чорним [15, с. 136]. Біле і чорне – проявлене і приховане, світло і п'ятьма, Логос і Хаос, що нерозривно пов'язані одне з одним. Ідріс Шах зазначав, що дервішська школа Вугільників використовувала слово “чорний” (“фехм”) і як “чорний”, і як “знання”, “розуміння”, що утворені від одного кореня [15, с. 216]. Отже, викладене вище дозволяє припустити, що Єгипет в біографії Христа може бути не стільки географічним поняттям, скільки символічним, яке вказувало на його посвяту (ініціацію). В індуїстській традиції людина при посвяті повинна була сидіти на шкурі з чорної та білої вовни, яка символізувала, відповідно, непроявлене і проявлене. Соломон говорив, що “Господу угодно жити у темряві” (3 кн. Царств, 8:12). І знову: в багатьох традиціях світу епітет “чорна” належав Великій Богині-Матері [15, с. 425]. В Сирії, Малій Азії та Греції священний рік богині Афродіти був свого часу поділений на три частини: коза символізувала середню частину року і належала богині кохання Афродіті, символ останньої частини року – Змія належав богині смерті Персефоні, а Лев, який уособлював першу частину року, був священною твариною богині народження. Лише пізніше у Греції цей календар помінявся на двосезонний (від рівнодення до рівнодення, або від сонцестояння до сонцестояння). А сама Афродіта також називалася богинею смерті-в-житті і мала епітети Меланіда – Чорна, Скотія – Темна, Епітімбія – Могильна [17, с. 50].

Таким чином, цей стислий аналіз символіки постаті, зображеної на барельєфі “Втеча Святої Родина до Єгипту”, дає підстави заявити, що символіка християнської іконографії є тісно пов'язаною з давніми містичними езотеричними традиціями народів не лише середземноморського регіону, а й з традиціями всіх індоєвропейських народів. Як і багато інших релігій, християнство асимілювало і, переважно радикально, трансформувало попередні традиції. Однак поява такої незвичайної, нетрадиційної для християнської іконографії постаті на барельєфі свідчить й про те, що зв'язки ще

остаточно не втрачені. Свого часу К. Юнг писав, що в архетипі Самості “протилежність добра і зла виступає у вигляді єдності, і причому не так, як у християнській символіці, яка залишає конфлікт відкритим” [17, с. 251–252]. Для християнства світ розколотий – світло бореться проти темряви, і “ці Двоє не суть Одне, як у психічному архетипі. ... Догма з жахом відкидає думку, що Двоє суть Одне...” [17, с. 251–252]. Але щодо християнської символіки вчений помиляється, оскільки в багатьох символах християнства прочитується Традиція – те, що “Двоє суть Одне”, і образи, які пов’язані з культом Великої Богині, і первісним жіночим прамонотеїзмом – всім тим, що християнська догма дійсно наполегливо відкидає і категорично не визнає. А втім, образні ряди найбільш репрезентативного різновиду християнства (т.зв. традиційних конфесій), попри всі канони і приписи, є яскравою наочною ілюстрацією глибинного зв’язку з міфопоетичною символікою не лише дохристиянських, а й допатріархальних часів.

1. Аверинцев С. С. Софія-Логос: словарь. Киев: Дух і Літера, 2001. 902 с.
2. Йога и Запад // Юнг К. Архетип и символ. Москва: Ренессанс, 1991. С. 223–232.
3. Мирча Элиаде. Образы и символы: избранные сочинения. Москва: Ладомир, 2000. 414 с.
4. Юнг К.-Г. Нераскрытая самость. URL: senseslab.info/books/img/921 (дата обращения: 21.01.2018).
5. Мифы народов мира: энциклопедия. 2-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1988. Т. 1. 671 с.
6. Мифы народов мира: энциклопедия. 2-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1988. Т. 2. 719 с.
7. Идея Центра в древних традициях // Генон Р. Символы священной науки. Москва: Беловодье, 2004. С. 81–92.
8. Несколько аспектов символики Януса // Генон Р. Символы священной науки. Москва: Беловодье, 2004. С. 143–151.
9. Бойс М. Зороастрийцы. Верования и обычаи. Москва: Наука, 1988. 303 с.

10. Иванов В. Дионис и прадионисийство. Санкт-Петербург: Алетейя, 1994. 350 с.
11. Мирча Элиаде. Миф о вечном возвращении. Москва: Ладомир, 2000. 414 с.
12. Голан А. Миф и символ. Москва: Русслит, 1993. 376 с.
13. Сиф // Генон Р. Символы священной науки. Москва: Беловодье, 2004. С. 156–162.
14. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы. Москва: РОССПЭН, 2006. 572 с.
15. Шах Идрис. Суфизм. Москва, 1994. 448 с.
16. Грейвс Р. Мифы Древней Греции. Москва: Прогресс, 1992. 624 с.
17. Введение в религиозно-психологическую проблематику алхимии // Юнг К. Архетип и символ. Москва: Ренессанс, 1991. С. 233–264.